

УДК 394.26(477)

Н. Кузіна, канд. іст. наук, доц.,
А. Аль-Анні, студ. магістратури
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОТРАВНЕВОГО СВЯТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті проаналізовано особливості становлення і розвитку першотравневого свята на українських землях наприкінці XIX століття.

Ключові слова: 1 травня, День міжнародної солідарності трудящих, пролетаріат, маївка, страйк, демонстрація.

У XIX ст. у процесі руйнування традиційних суспільних інститутів відбувається формування нових ідейно-політичних доктрин та ціннісних парадигм, які набули хоча і спотвореного, але реального втілення в історії України. Актуалізація дослідження запровадження традиції святкування 1 травня на українських землях зумовлена пошуком оптимальної для сучасної України форми захисту прав найманих працівників та формуванням громадянського суспільства.

Питання становлення першотравневого свята на українських землях досліджували радянські науковці М. Івасюта [3], О. Карпенко [4], М. Коваль [4], П. Ширяєва [11] та інші. Певну інформацію із цієї теми можна простежити в працях В. Макаєва [5] та Д. Низового [8]. Однак на сьогодні, в сучасній українській історіографії спеціальні праці, у яких би детально аналізувались особливості становлення і розвитку першотравневих свят на українських землях наприкінці XIX століття, майже відсутні.

У липні 1889 р. Паризький конгрес II Інтернаціоналу за пропозицією французької делегації прийняв рішення про встановлення свята міжнародної пролетарської солідарності – 1 травня. Дату цю вибрали саме тому, що в травні 1886 р. на Чиказькій площі Юніон-сквер пролилась кров американських робітників, які виступили на захист своїх прав: багато учасників страйку було ув'язнено, а чотирьох керівників засуджено до страти.

Конгрес закликав щорічно в день 1 травня робітників всього світу влаштовувати маніфестації, які б стали найбільш активним засобом емоційно-ідеологічного виразу настроїв класової міжнародної солідарності. Таким чином, місце і роль свята в класовій боротьбі як конкретної форми революційної дії були визначальним моментом в його становленні і створенні ритуалу.

Вже в 1890 р. вперше в історії робітники Англії, Німеччини, Бельгії, Франції, Швеції, Норвегії, Італії, Іспанії, Голландії, Данії, Австрії, Австралії, Чилі, Куби, Перу 1 травня кинули роботу і вийшли на вулиці з своїми революційними вимогами [10, с. 48].

На українських землях свято Першотравня вперше відзначилося як і в інших країнах в 1890 р. зборами й демонстраціями пролетаріату Львова та інших західноукраїнських міст [3, с. 133-134].

23 березня 1890 р. відбулися збори робітників Львова, на яких йшлося про підготовку до першотравневого свята. Проходили вони у переповерхній залі, більше тисячі львівських робітників у своїх виступах закликали "йти рука в руку солідарно з робітниками інших країн і святкувати робітницьке свято 1 травня 1890 р." [7, с. 101-102]. Було обрано організаційний комітет у складі 50 чоловік, який накреслив програму свята і заздалегідь оголосив порядок його проведення.

Робітнича газета "Robotnik", яка вийшла повторним виданням після її конфіскації, писала, що ритуал святкування буде скромним. Трудящі залишать роботу і зберуться разом для серйозної розмови про важке становище свого класу і для того, щоб відчути, що, об'єднавшись, вони знайдуть шлях до перемоги [12].

Але австрійська влада намагалася перешкодити святкуванню робітників. 22 квітня 1890 р. в місті були розклеєні оголошення за підписом австрійського намісника Бадені, в яких йшлося про те, що серед значної частини робітників утвердилася "помилкова" думка, ніби вони мають право відзначати 1 травня як ними самими встановлене робітниче свято [2, арк. 79]. Оголошення суворо попереджали робітників, що участь в святкуванні буде мати згубні наслідки для них та їх сімей.

Незважаючи на оголошення, вранці 1 травня 1890 р. натовп святково одягнених робітників різних професій зібрався біля міської ратуші ще за годину до призначеного часу. У двір ратуші робітників пропускали члени підготовчого комітету. Коли годинник на ратуші пробив десяту ранку, великій двір був переповнений, навіть вікна триповерхової будівлі і пожежні драбини були заповнені. У дворі на підвищенні були встановлені трибуна і столи для кореспондентів. Святкові збори розпочав керівник підготовчого комітету, друкар, поляк Антін Маньковський. Він відзначив, що першотравневе свято відкриває нову сторінку в боротьбі трудящих, об'єднує робітників і надихає їх на тривалу і солідарну працю для покращення економічного і політичного становища [13]. За його пропозицією головою урочистих зборів обрали друкаря і редактора робітничої газети "Праці" Йосипа Данилюка, який в 1889 р. був делегатом Установчого конгресу II Інтернаціоналу [5, с. 123].

Робітники у своїх виступах поряд з економічними вимогами (8-годинний робочий день, заборона нічної праці для жінок) висували і політичні (загальне, пряме і таємне голосування на виборах). Було вирішено створити загальне робітниче товариство для допомоги безробітним. В кінці зборів були зачитані вітальні телеграми від робітників Кракова [3, с. 134].

Відзначаючи 1 травня робітники західноукраїнських областей вперше масово і рішуче виступили під лозунгами класової боротьби і засвідчили, що вони є значною соціальною силою. У свідомості мас пролетарське свято визначилося як важлива подія їх визвольного руху й суспільно-політичного життя, в пам'ять про яку була видана спеціальна брошура. Вона відкривалася святковим віршем "На день 1 Травня!" з побажанням робітникам: "Нехай солідарність могутність твою подвоїть!" [14]. Автором брошури був львівський робітник, чех Юліян Обірек.

Також на західноукраїнських землях Першотравень 1890 р. відзначили робітники Бориславського нафтового басейну [8, с. 44].

На українських землях, які були під владою Російської імперії найпоширенішою формою святкування 1 травня були маївки. Вони проводилися за містом, у лісі, і мали характер конспіративних зібрань, на яких читали прокламації, листівки, виголошувались промови, обговорювались актуальні економічні й політичні питання. Невід'ємною частиною маївок були революційні пісні "Марсельєза", "Варшав'янка", "Заповіт" Шевченка.

Місце першотравневого збору завжди трималося в таємниці, про нього знали тільки довірені особи. З метою конспірації, щоб дезорієнтувати поліцію, робітники

брали з собою кошики з їжею, пивом, начебто на недільну прогулянку.

Перші маївки київських робітників відбулися в 1894 – 1895 рр. Робітники святкували першотравневе свято в Кадетському гаю. З Києва травневі листівки пішли в Таращу, Черкаси, Бобринськ, Кременчук, Фастів, Полтаву. В Маріуполі припинив роботу мартенівський цех, на донецькій гамарні почалися заворушення, в Катеринославі робітники самі написали і поширили відозви [10, с. 50].

Нове свято концентрувало національні звичаї і традиції, робило значний внесок у формування нових рис побуту селянства й інтелігенції. Зокрема, у відзначення Першотравня включалися селяни. На західноукраїнських землях ініціаторами спільних виступів селян з робітниками були Іван Франко та Михайло Павлик. У 1894 р. в першотравневому святі, незважаючи на переслідування властей, разом з робітниками брали участь галицькі селяни в Станіславі (Івано-Франківськ), Коломиї, Отині [4, с. 87]. Показово, що у виступах на пролетарських святах селянські промовці говорили не лише про своє важке життя, але і про необхідність союзу з робітниками.

Головним атрибутом Першотравня стає листівка, яка містила в собі заклики до робітників про підняття на боротьбу за свої права. Так, український письменник Лесь Мартович у 1893 р. видав листівку-відозву з біографією і портретом Карла Маркса. У ній зазначалося, що разом з робітниками всього світу трудящі на українських землях святкують 1 травня. Їх не зупинять ніякі ворожі заходи, не залякає ніяка ворожа сила, бо вони розуміють слова найщирішого свого захисника К.Маркса "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!"

Одночасно з листівками у святкуванні Першотравня все ширше використовувалися такі атрибути, як червоний прапор, транспаранти, червоні банти, виготовляли спеціальні першотравневі значки.

Робітнича преса відстоювала революційний характер пролетарських свят. Зокрема, газета "Громадський голос", у якій співпрацював І. Франко, наголошувала на тому, що свято Першотравня щороку відзначають робітники всього світу: "Свято се вони обрали собі не для забави, ані навіть не для того, щоби відпочити по тяжкій праці, лиш для того, щоби показати свою силу. У сім дні перестають фабрики робити, по верстатах і всіляких робітнях настає спокій, а робітники, поприбрани святково, роблять віча й збори, домагаються зміни устрою суспільного" [1]. Вважаючи першотравневе свято одним з важливих засобів згуртування робітників, газета підкреслювала, що коли всі робітники об'єднуються, то проти їх сили не зможе ніхто встояти і тоді вони зможуть встановити справедливий суспільний лад.

До кінця 90-х років XIX ст. робітничий рух міцніє, він охоплює майже всі українські землі. Це позначилося на характері святкування Дня міжнародної солідарності трудящих. Період таємних конспіративних масовок за змістом, в лісі, закінчується. На зміну йому приходять час відкритих демонстрацій, масових страйків, прямих сутичок з поліцією. Поряд з економічними, специфічними для тієї чи іншої галузі виробництва, почали висуватися економічні й політичні гасла, серед яких була вимога про відзначення пролетарських свят. Так, під час масового страйку столярів Львова у 1896 р. поряд з іншими вимогами робітники наполягали визнати Першотравень пролетарським святом і вважати його вихідним днем.

Перша масова політична демонстрація на українських землях відбулася 1 травня 1900 р. в Харкові. За спогадами одного з її активних учасників і організаторів: "Святу передувала велика підготовча робота. Перед Першим травнем, провели декілька масовок. Перша масовка відбулась в Малий Данилівці на початку квітня.

Було 12-15 чоловік. Вирішили провести другу, більшу масовку і покликали "стариків". Ця друга масовка відбулася за два чи три дні до 1 травня, а потім "старики" розповідали про поневіряння нашого брата по вітчизняних заводах і фабриках. Після промов заспівали "Укажи мне такую обитель". Цієї сцени я ніколи не забуду. Можна сказати, що наступні історичні події не дали нам, тоді зовсім юним, такого імпульсу до майбутньої роботи, як ті сльози, що текли з очей стариків під час цього співу. Так, тоді нам стало ясно, що Першотравень – якщо не завтра, то через рік, але обов'язково буде, – тому що робітники до прийняття його давно готові і потрібні лише віддані вожаки, котрі б повели до нього робітничі маси" [6, с. 171-174].

Святкування почалося о п'ятій годині ранку страйком робітників паровозних майстерень. До них приєдналися ковальський і ливарний цехи та модельна майстерня. З лозунгами "Хай живе 1 Травня! Хай живе восьмигодинний робочий день! Кидайте роботу!" робітники рушили на Ващенківську леваду. Тут хором заспівали "Дубинушку", "Заповіт" Т. Шевченка, "Марсельезу" і на списі підняли червоний прапор. Потім усі разом вирушили до міста, але на Кузінській вулиці їх зупинили війська. Відбулася сутичка, внаслідок якої 108 чоловік були заарештовані і відправлені до Харківської пересильної тюрми [11, с. 19-20]. Учасники демонстрації, що уникли арешту, намагалися з'єднатися з робітниками паровозобудівельного заводу та інших підприємств.

Близько дев'ятої години робітники паровозобудівельного заводу припинили роботу і вийшли з червоними прапорами на демонстрацію [9, с. 164]. При їх наближенні на заводі Бельгійського товариства "Гельферіх-Саде" робітники припинили свою роботу. Демонстранти, зустрівши вигуками "Ура!" робітників, що приєдналися до них, пішли на Кінну площу, де відбувся багатотисячний мітинг. Проти них були кинуті війська і поліція, які під час сутички заарештували ще 84 чоловіки. Решта робітників влаштувала сходку в університетському саду, а о п'ятій годині вечора трьохтисячний натовп зібрався біля тюрми, вимагаючи звільнити арештованих. Влада змушена була виконати вимогу робітників. Заворушення, перекидаючись з одного заводу на інший, не припинялися аж до 10 травня. Всього у травневих подіях 1900 р. в Харкові взяло участь близько 10 тисяч чоловік. Таким чином в українських робітників з'явилася нова революційна традиція – масова політична демонстрація.

Таким чином, нове свято – 1 травня, з'являється в Україні наприкінці XIX ст., як і у більшості західноєвропейських країн. Святкування Першотравня на українських землях проходить певну еволюцію від конспіративних маївок до відкритих демонстрацій та масових страйків. Його особливістю було те, що поряд з традиційними нормами святкування воно містило національний компонент в українському контексті.

Список використаних джерел:

1. Громадський голос. – 1897. – 25 квітня.
2. Держаний архів Львівської області. – Ф. 350. оп. 1, спр. 2456.
3. Івасюта М. К. Перше святкування 1 травня на Україні (До 75-річчя маївки у Львові) // Український історичний журнал. – 1965. – № 5.
4. Карпенко О.Ю., Коваль М.Г. Святкування 1 Травня у селянх Західної України в умовах іноземного поневолення // Український історичний журнал. – 1978. – № 4.
5. Макаєв В. В. Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст. – Львів, 1968.
6. Матросов В. Первомайская демонстрация 1900 г. // Летопись революции. – 1925. – №3.
7. Народ. – 1890. – №4.
8. Низовий Д.Д. Борислав – місто нафтовиків. – Львів, 1961.
9. Руднев В. Майские события 1900 г. в Харькове // Летопись революции. – 1925. – №3.
10. Свята та обряди Радянської України. – К., 1971.

11. Ширяева П.Г. Из истории становления революционных пролетарских традиций // СЭ. – 1970. – № 3.
12. Robotnik. – 1890. – 1 may.

13. Robotnik. – 1890. – 15 may.
14. Pierwszy Maj we Lwowie. – S. 4.

Надійшла до редколегії 03.09.13

Н. Кузина, канд. ист. наук, доц.,
А. Аль-Анни, студ. магистратури
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

СТАНОВЛЕНИЕ ПЕРВОМАЙСКОГО ПРАЗДНИКА НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

В статье проанализированы особенности становления и развития первомайского праздника на украинских землях в конце XIX века. Ключевые слова: 1 мая, День международной солидарности трудящихся, пролетариат, маевка, забастовка, демонстрация.

N. Kuzina, Ph.D. (History), Associate Prof.,
A. Al-Anni, Master Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FORMATION OF MAY DAY HOLIDAYS IN UKRAINIAN LANDS

This paper analyzes the features of the formation and development of the May Day holidays in the Ukrainian lands in the late nineteenth century.

Key words: May 1, Labour Day, the proletariat, Maevka, strike, demonstration.

УДК 327.8[(575): (73): (410)] "19"

Г. Мінгазутдінова, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ В БРИТАНСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується роль та функції регіону Центральної Азії, відображені в роботах видатних геополітиків США та Великої Британії ХХ ст..

Ключові слова: Центральна Азія, геополітика, Хелфорд Макіндер, Ніколас Спикмен, Збігнев Бжезінський.

Упродовж століть Центральна Азія була ареною боротьби між світовими потугами. У XIX ст. основним претендентом на домінування регіоном виступала Велика Британія, противагу якій могли створити лише Франція, а потім і Російська Імперія. Протиборство Росії з Британією в регіоні до початку ХХ ст. отримало назву "Великої гри". Такий термін запропонував А. Коноллі [25, с.3; 2, с. 87], а його популяризатором став Р. Кіплінг. Із зняттям з порядку денного протиборства зразка XIX ст. його замінила "Нова Велика Гра", що розгорнулася між світовими гравцями епохи "холодної війни" – США та СРСР – в діях та намірах яких йшлося не так про територіальне, як про ресурсне домінування. Особливо це почало виявлятися тоді, коли СРСР змінила Російська Федерація.

Глобальні політичні взаємодії та інтенсивна глобалізація поставили пострадянську Центральну Азію у непрості географічні й політичні умови. Адже занепад СРСР призвів не тільки до звільнення радянських республік, але й до відродження інтересу до ряду класичних геополітичних концепцій, пов'язаних не тільки з боротьбою за територіальний контроль, а й за ресурсну базу регіону [8]. З геополітичної точки зору регіон Центральної Азії залишилась одним з найважливіших у світі регіонів, адже саме вона створює буферну зону між наймогутнішими світовими гравцями сучасності. Перебуваючи у самому центрі Євразії, вона є своєрідною брамою до стратегічно важливих континентальних районів [6]. Тож будь-які події в Центральній Азії мають вплив не тільки на регіон, а й на геополітичний баланс у Євразії.

Першій у ХХ ст. концептуалізації становища регіону світова спільнота завдячує британському географові Х. Макіндеру, який залучив географічну науку до міжнародно-політичного аналізу. "Світовий острів" – так визначав дослідник суходіл у складі дотичних континентів Азії, Європи та Африки. У серці "острова" Х. Макіндер вбачав ключ до управління їм – "Хартленд". Суть контролю над Хартлендом, а відтак і над Світовим остро-

вом та світом [18, с. 106] полягала у контролі над привілейованим доступом до енергетичних ресурсів Світового острова. Ця оцінка була підтверджена значно пізнішими геологічними дослідженнями: прикаспійські надра станом на 2013 р. містили 48 млрд. барелів нафти та 8 269 трлн. метрів куб. природного газу [26]. Тож доступ до природних ресурсів такого масштабу безумовно надавав глобальні переваги володареві Хартленду.

Ще у своїй першій розвідці Х. Макіндер пояснював можливість просування головного конкурента Британії – Російської імперії – на схід та прогнозував перспективи цього просування – розбудову світової імперії на базі азійських ресурсів. За його твердженням, поштовх до експансії Росії в бік Хартленду дали події кінця XIX ст. – переселення селян в Причорноморські степи та поживлення сільського господарства за рахунок цих процесів, а, відтак, фінансовий та економічний стрибок Росії, що сприяв її просуванню до Західного Туркестану [19, с. 434]. Тож поставало питання: які перспективи очікували на Росію, якщо середньоазійські землі досягнуть рівня розвитку її європейської частини, забезпечуючи Росію величезними природними ресурсами? На думку Х. Макіндера, контроль над Центральною Азією тяг за собою перспективу домінування в євразійському просторі, а згодом і у військово-морській сфері, адже континентальні ресурси Росія могла використати для розбудови потужного флоту, що стало би передумовою для її всесвітнього панування [19, с. 436]. Таким чином, в основі концепції Х. Макіндера лежало визнання непримиренності володаря Хартленду та морської потуги.

Ідеї Х. Макіндера одразу після її введення в науковий та політичний обіг завоювати багато прихильників, хоча й не надто багато продовжувачів. Серед останніх заслуговує бути згаданим насамперед учень Х. Макіндера по Лондонській школі економіки та політичних наук Джеймс Фейргрів. У своїй відомій праці "Географія і світова могутність", вперше опублікованій у 1915 р., він